

ANOMIA, SEROTONIINI JA YKSINÄINEN MIES

MATTI LAINE

Helsingin Sanomissa oli syyskuussa 2000 peräkkäisinä päivinä seuraavat uutiset (tässä lyhenneltyinä):

Käräjäoikeus on tuominnut entisen vaimonsa ja tämän uuden miesystävän murhanneen 41-vuotiaan miehen 13 vuodeksi vankilaan. Kaksoissurma tapahtui lähiössä viime joulukuussa. Mies oli tunkeutunut yöaikaan entisen vaimonsa asuntoon ja surmannut puukolla ex-vaimonsa ja tämän uuden virolaisen miesystävän. Surman motiivina oli ilmeisesti käräjäoikeuden surmapäivänä antama lasten huoltajuusriidan ratkaisu, jossa lasten huoltajuus oli määrätty äidille. (7.9.2000)

Käräjäoikeus vangitsi torstaina 51-vuotiaan miehen epäiltyä murhasta ja kolmesta henkirikoksen yrityksestä. Muita tekoja ei ole vielä tarkemmin yksilöity. Mies ampui entisen vaimonsa miesystävän viime sunnuntaina. Vaimo pääsi pakenemaan ja hälytti poliisit, mutta mies ammuskeli asuinalueella kahdeksatta tuntia. Kuulusteluissa mies on ollut yhteistyöhaluinen, mutta hän on valittanut monen vuorokauden mittaista unettomuutta. Hän oli hankkinut avaimen entisen vaimonsa asuntoon. Tietoisena siitä, että vaimo oli miesystävänsä kanssa palaamassa matkoilta, hän oli hyvissä ajoin iltpäivällä mennyt hirvikiväärillä ja haulikolla aseistautuneena odottamaan palaajia. Oven avautuessa hän ampui miesystävän, joka kuoli heti. Samassa talossa asunut 73-vuotias mies, jota vangittu ampui haulikolla päähän, toipuu sairaalassa. (8.9.2000)

Kauheita tekoja, mutta valitettavasti niin tavanomaisia. Usein asiantuntijatasollakin näiden ongelmien selityksiä etsitään suhteellisen arkipäiväisestä psykologisoinnista. Tällöin puhutaan esimerkiksi ”sairaalloisesta mustasukkaisuudesta” ja teot nähdään äärimmäisinä poikkeavuuksina niiden tavanomaisuudesta huolimatta. Rikosoikeus taas pohtii asiaa enemmänkin sitä kautta, kuinka ”va-

paa” tahto kussakin tapauksessa oli: oliko se täysin vapaa (täydessä ymmärryksessä) vai lähes vapaa (täyttä ymmärrystä vailla). Tämäkin pohdinta tehdään vain rangaistuksen mittaamista varten.

Tällaisten tapahtumien määrää arvioitaessa ei tule kuitenkaan tuijottaa vain toteutuneisiin tapauksiin, henkirikoksiin tai niiden yrityksiin, vaan itse ongelman laajuuden kannalta mukaan on otettava myös toteutumattomat tapaukset eri tasoissaan ja muodoissaan: kuinka usein tekoa on suunniteltu, mutta ei toteutettu, kuinka usein teosta on haaveiltu, mutta vain haaveiltu. Amerikassa arvioidaan miljoonien ihmisten joutuvan vuosittain tilanteeseen, jossa läheinen ihminen raivostuneena osoittelee terä- tai ampuma-aseella. Harvoin nämä tilanteet johtavat kuitenkaan täytettyyn henkirikokseen. Mihin jokin tunnetila päättyy, voi olla pienestäkin sattumasta kiinni.

Olen jo aiemmin esittänyt (Yhteiskuntapolitiikka 3/2000), että tärkeitä käsitteitä näiden tunnetilojen taustan ymmärtämisessä ovat ainakin status, nöyryytys ja häpeä (enemmän kuin pelkkä mustasukkaisuus). Niiden avulla on avattavissa myös niitä kriminologian kolmea ”inhottavaa” kysymystä, jotka koskevat myös muita ihmistieteitä ja jotka voidaan tiivistää seuraavasti:

– Miksi monet, joiden ”pitäisi” kausaalisten taustatekijöiden (biologiset ja/tai psyykkis-sosiaaliset) perusteella tehdä rikoksia, eivät niitä kuitenkaan tee?

– Miksi monet, jotka tekevät rikoksia, eivät sovi näihin kausaalisiin kategorioihin?

– Miksi eräät, jotka tekevät näitä heidän taustaansakin vastaavia rikoksia, eivät jossain toisessa, lähes vastaavassa tilanteessa tee rikosta?

Vaikka kaksi ensimmäistä ovat hyvin ajankohdaisia edelleenkin, jälkimmäinen voi olla kaikkein tärkein kysymys. Tällöin on mentävä hyvin lähelle itse rikosta.

Kun ensimmäiset keskustelut serotoniinin vajaatuoton¹ yhteydestä impulsiivisiin väkivaltarikoksiin tulivat julkisuuteen Suomessa, kommenttini eri yhteyksissä oli sama kuin varmaan monen muunkin yhteiskuntatieteilijän: ”Voihan olla, että tällaisiakin tapauksia on, mutta väkivallan yleinen selittäminen vaatii –”. Kun serotoniinin vajaatuotto nähtiin geneettisesti määräytyneenä, niin ajateltiin, että esimerkiksi henkirikollisuuden voimakaskin ajallinen ja paikallinen vaihtelu ei loogisesti voisi liittyä tähän ilmiöön. Kun 1920-luvun Suomessa henkirikollisuus oli erittäin suuri, niin se tuskin saa selityksensä siitä, että vuosisadan vaihteessa olisi syntynyt paljon lapsia, joilla on pahanlaatuinen ”serotoniinivamma”. Väkivallan ja sen kasvun katsottiin kumpuavan sosiaalisista rakenteista. Mutta kun tietämyksemme on lisääntynyt, voimme yhä useammin kysyä: Entä jos nämä eivät olekaan ristiriidassa, entä jos niillä on sellainen yhteys, jota aikaisemmin emme vain ole tulleet ajatelleeksi?

Uusin tutkimus näyttäisi viittaavan siihen, että kyse ei olekaan pelkästä geneettisestä määräytymisestä. Sosiaalinen status ja serotoniinitaso nimittäin korreloivat keskenään. Eivät kuitenkaan niin, että sosiaalinen status olisi biologisen perimän seurauksena saatu jo syntyessä, vaan niin, että kun sosiaalinen statuksemme on kohoamas-

¹Serotoniini on aivojen aineenvaihdunnan tärkein välittäjäaine (neurotransmitteri). Kun se toimii aktiivisesti aivoissamme, tunnemme rauhallisuutta ja hyvänolon tunteita, ja kun se on epäaktiivinen, masennuksen ja ahdistuksen tunteet kasvavat. Useissa tutkimuksissa on pohdittu mahdollisuutta, että serotoniinin vajaatuotolla aivoissa olisi yhteys rikolliseen käyttäytymiseen. Erityisesti näin on todettu olevan impulsiivisen väkivaltarikollisuuden kohdalla (alan suomalaisia tutkijoita ovat olleet mm. Markku Linnoila ja Matti Virkkunen). On jopa havaittu, että urosapinat, joilla on matala serotoniinintuotto, kuolevat selvästi lajikumppaneitaan aikaisemmin. Tärkein syy on taisteiluissa ja tappeluissa saadut vammat ja haavat. Roberg Wright on huomauttanut, että tärkeää on kysyä myös, miksi alhainen serotoniini edistää väkivaltaa. Alhainen serotoniini heijastaa sellaista kokemusta, jossa ihminen havaitsee tien sosiaaliseen menestymiseen suljetuksi. Luonnonvalinta haluaa, että valitsemme ”uuden, vaihtoehtoisen tien”. Asian tekee vielä ongelmallisemmaksi se, että todennäköisesti alhainen kolesterololi on yhteydessä alhaiseen serotoniiniin. Korkea kolesterololi tappaa sydän- ja verisuonitauteihin, hyvin alhainen kolesterololi tuottaa henkirikoksia ja itsemurhia.

sa, kohoavat myös aivojemme serotoniinipitoisuudet.² Tutkimusta on vielä vähän, mutta näyttäisi esimerkiksi siltä, että kun jotakuta henkilöä ollaan valitsemassa hänen arvostamaansa luottamustehtävään, hänen serotoniinitasonsa nousee poikkeuksellisen korkealle. Muiden kädellisten kohdalla tämä statuksen kohoamiseen liittyvä yhteys on havaittu jo aiemmin useissakin tutkimuksissa. Vastaavasti sosiaalisen statuksen putoaminen (tunnetasolla) vaikuttanee alentavasti serotoniiniarvoihimme.

Tämä ei koske vain masennusta ja väkivaltaa. Myös monien somaattisten sairauksien suurimpia riskitekijöitä ovat sosiaaliseen statukseen ja työyhteisöön liittyvät tekijät. Laajassa ja pitkäaikaisessa brittitutkimuksessa, jossa kohdejoukkona oli peräti 17 000 virkamiestä, saavutettiin lähes uskomattomia tuloksia. Sydänkohtauksen todennäköisyyttä lisäsivät selvemmin ihmisten työn laatu ja asema virkahierarkiassa kuin liikalihavuus, tupakointi tai korkea verenpaine. Vaikka johtavassa asemassa oleva virkamies olisi lihava, yliherkkä tai tupakoiva, hänen todennäköisyytensä saada sydänkohtaus tietynikäisenä on pienempi kuin laihalla, ei-tupakoivalla ovivahdilla, jolla on alhainen verenpaine. Keskeisiä ovat työn arvostus ja oma kontrolli asioihin. Saman näemme myös muilla kädellisillä: kun urospaviaani joutuu muuttamaan laumaa ja joutuu taistelemaan asemastaan uudessa hierarkiassa, sen veren kortisoli- ja testosteronipitoisuudet nousevat, mikä heikentää immuunijärjestelmää ja saa aikaan mm. sydänverisuonten kalkkeutumisprosessin. Yhdysvalloissa tutkittiin 2 100 ilmavoimien veteraania: avioituminen alensi heidän testosteronitasojaan, kun taas avioero nosti ne uudelleen korkealle.³

Biologinen ei määrääkään tällöin sosiaalista, vaan sosiaalinen ”määrää” biologisen! Tieteiden välinen ottelu saa kokonaan uuden ulottuvuuden. Onko tieteellinen ja muukin vasemmisto ol-

²Toki geneettisiakin eroja ihmisten välillä on. Luonnon ”haluaman” vaihtelun sivutuotteena saamme usein hankaliakin tyyppisiä. Mutta hekin sopeutuvat ja reagoivat sosiaaliseen ympäristöönsä. Eikö heidän ympäristöönsä panostaminen olisi yhteisön kokonaisedun mukaista?

³Molekyylibiologien mukaan testosteroni ja muut mieshormonit luovat miehen. Naiskromosomi X muuttuu niiden avulla ”näivettyneeksi” Y-kromosomiksi. Raamattu oli väärässä: mies tehdäänkin naisesta.

lut osittain oikeassa korostaessaan sosiaalisten tekijöiden suurta merkitystä? Olisiko samalla nyt jo viimeistään aika heittää roskakoriin ne leimakirveet (biologinen determinismi, essentialismi ym.), joilla uusdarwinistien otsaan on vähän väliä koputeltu? Kysymys ei olekaan tiukasta determinismistä, vaan monimutkaisesta vuorovaikutuksesta. Matt Ridley (2000) ilmaisee asian juuri suomen-netussa kirjassaan ”Perimä – ihmisen historia 23 kappaleessa” näin:

”Mieliala, mieli, persoonallisuus ja käyttäytyminen ovat todellakin sosiaalisesti määräytyneitä, mutta se ei tarkoita, etteivätkö ne olisi myös biologisesti määräytyneitä. Käyttäytymisen kautta tulevat sosiaaliset vaikutteet toimivat aktivoimalla ja sammuttamalla geenien toimintaa –”.

Tämä on geenien ja ympäristön todellisuutta: se on monimutkaisten yhteyksien labyrintti eikä yksisuuntaista determinismiiä. Sosiaalinen käytös ei ole jokin ulkoinen tapahtumasarja, joka yllättää muistimme ja kehomme. Se on meidän sisäinen osamme ja geenimme on ohjelmoitu, ei vain tuottamaan sosiaalista käyttäytymistä, vaan myös vastaamaan siihen.”

Ehkä olemme myös kulkemassa kohti aikaa, jolloin murtuvat ainakin kaikkein jyrkimmät raja-aidat eri tieteiden väliltä ja on löydettävissä yhtenäisyys (consilience) luonnon-, käyttäytymis- ja yhteiskuntatieteiden välille. Kriminologiahan on tieteenalana tässä suhteessa kiinnostava: siihen on aina liittynyt tarve olla monitieteinen. Rikollisuus ilmiönä on sellainen, että sen mysteerien selvittämisessä dogmaattinen rajoittuneisuus johtaa pian umpikujaan. On pakko olla aidon utelias joka suuntaan. Sosiologian historiassa olemme nähneet, miten joskus itse tutkimuskohde ja sen kautta siihen liittyvät teoriatkin ovat kadonneet. Kriminologian on pakko pysyä aiheessa, muuten ”joku muu” hyppää tyhjälle areenalle. Ainakin yksi vaatimus yhteiskuntatieteille tulisi nyt asettaa: sairalloisesta biofobiasta on aika päästä eroon.

Voimme myös tehdä kuvitteellisen tutkimusasetelman, jossa mittaamme serotoniinipitoisuuksia valittujen miesten aivoista, ”ennen kuin mitään on tapahtunut”, kun asiat ovat vielä hyvin. Uuden mittauksen teemme sitten avioeron ja lasten huoltajuuden menettämisen jälkeen. Ja lisätään siihen vielä aseman heikkeneminen työpaikalla ja häätö asunnosta. Tämän kuvitteellisen koeprosessin tuloksia jo itse Durkheim selkeästi esitteli: meidän on lähes mahdotonta sietää tilan-

teita, joissa sosiaalinen statuksemme isänä, äitinä, aviopuolisona, miehenä, naisena putoaa jyrkästi ja saavutettu sosiaalinen pääoma haihtuu pois. Anominen syöksy alaspäin on kova paikka.

NÖYRYYTYS – RAIVO – RANGAISTUS

Mutta pelkkä anominen paine ei riitä. Eikä aivo-kemia. Tarvitsemme myös näkökulman pohtimaan sitä, minkälaisia tunnetiloja me koemme, kun tuo putoaminen tapahtuu. Tai minkälaisia tunnetiloja ja tulkintoja koemme yleensäkin silloin, kun teemme rikoksia. Jos ”valitsemme” häpeän, voi toimintapolku olla toinen (esim. itsemurha), kuin jos ”valitsemme” nöyryytyksen (väkivalta, henkirikos). Kun selailee kriminologian oppikirjoja ja tutkimuksia voi hämmästyä, miten vähän itse rikostapahtuma ja sen dynamiikka ovat kriminologeja kiinnostaneet. Tiedämme kaiken rikoksenteekijöiden lapsuudesta, taustasta yms., mutta emme ”mitään” heidän rikoksistaan. Tapahtumien haju ja maku eivät ole meitä kiinnostaneet. Vasta nyt Jack Katzin (1988) esimerkkiä seuraten on alettu kysyä sellaisia kysymyksiä, kuten ”miltä sinusta tuntui, kun teit sen” tai ”mitä teit sen jälkeen”. ”Miksi teit sen” -kysymys voidaan jättää ainakin vähäksi aikaa sivuun.

Katz on analysoinut mielenkiintoisella tavalla sellaisia moraalisia henkirikoksia (”ei-saalistavia”), joiden tekijöitä hän kutsuu ”oikeamielisiksi tai oikeudenmukaisuutta hakeviksi (righteous) tappajiksi”. Näitä voivat olla hyvinkin monenlaiset teot: pienen itkevän lapsen, pettävän aviopuolison, häiriköivän naapurin tai liikenneriidan toisen osapuolen surmaaminen. Näissä tekijä etenee tunnetilojen kautta henkirikokseen, jonka avulla hän tekee itsestään jonkinlaisen iankaikkisen ”hyvän” yleisen välikappaleen. Henkirikoksen tapahtuminen edellyttää kolmea ehtoa. Ensinnäkin on oltava olemassa toiminnan suunta, sellaiset välttämättömät käytännölliset edellytykset, jotta rikos voidaan onnistuneesti tehdä. Toiseksi tarvitaan tulkintalinja, yksilölliset tavat ymmärtää, miten henkilö nähdään ja tullaan näkemään toisten silmissä. Ja lopuksi on oltava emotionaalinen prosessi, viettelykset ja pakot, joilla on oma erityinen dynamiikkansa. Keskeistä on se, miten tilanteen tuottama voimakas nöyryytyksen tunne muuttuu raivoksi. Raivo on välttämätön, jotta voidaan sulkea silmät tulevaisuuden seurauksilta.

Raivo voi olla sokea, mutta se ei ole tyhmä.

Koska nöyryytystunnetilassa ihminen on avuton, hän kokee olevansa tulevaisuuden suhteen tilanteessa, jota hän ei voi muuttaa. Sama arkipäiväinen nöyryytyksen tila tuntuu jatkuvan ikuisesti. Hänen identiteettinsä on muutettu ulkoapäin, niin että hänen identiteettinsä tuntuu olevan täysin hänen oman kontrollinsa ulkopuolella ("aisankannattaja"). Tämä nöyryytyksen tunne voi olla niin vahva, että se valtaa koko kehon. Vastaraivo tulee apuun, se armahtaa hänet. Raivon ja sen teon avulla, johon raivo johtaa, henkilö pyrkii palauttamaan itsensä sellaiseksi, jollainen hän haluaa olla ja jollaista yhteisö arvostaa. Näin palautetaan isän, aviomiehen, omaisuuden haltijan, kyvykkään miehen, hyvän äidin tai muun sellaisen status. Ilman moraalista kädenjälkeä väkivalta ei toimisi hetkeäkään pakokeinona anomisesta ahdistuksesta.

Näitä moraalisia henkirikoksia voidaankin pitää rangaistuksina. Selvimmin tämä näkyy lapsiin kohdistuvissa henkirikoksissa.⁴ Myös Jack Katz vertaa tällaisia moraalisia henkirikoksia menneiden aikojen rangaistuksiin. Joskus henkirikoksen muoto vastaa uhrin tekemää "rikosta" ainakin symbolisella tasolla ("silmä silmästä –"). Myös Donald Black (1998) näkee asian samoin. Suuri osa rikoksista on moralistisia, ja niillä pyritään etsimään oikeudenmukaisuutta, ne ovat konfliktien hallintaa rangaistusten, jopa kuolemanrangaistusten avulla. Suhteessa yhteiskunnan lakiin kyseessä on tällöin itsepuu, oikeuden toteuttaminen omin käsin. Tällaiset rikokset ovat sosiaalista kontrollia. Monissa heimoyhteiskunnissa henkirikos nähtiin juuri näin. Etelä-Meksikon mayat leimasivat väijytyksestä surmatun uhrin "henkilöksi, joka on syyllinen". Surman teijällä on täytynyt olla kaikki syy ja oikeus surmaan. Siirtomaavaltien edustajat ihmettelivät usein oikeudenkäynneissä, kun surmaajat ylpeinä esittelivät tekojaan. Vielä keskiajan Englannissa näitä syitä henkirikoksiin etsittiin intohimoisesti oikeusistuimien toimesta ja usein jonkinlainen "itsepuolustus" löydettiin ja syytetty voitiin puhtain sydämin vapauttaa. Näyttää myös siltä, että myös keskiaikaisen Suomen väkivallasta osa selittyy siten, että ne olivat paljolti suvun tai yksilöiden toimeenpanemia kuolemanrangaistuk-

sia, verikostoinstituutioon liittyviä surmatekoja, joita sitten käräjillä soviteltiin.

Oikeudenmukaisuuden toteuttaminen itseavun kautta ei ole hävinnyt mihinkään. Taistelu valtiollisen ja itse toteutetun oikeuden välillä ei päättynyt keskiajalla, vaan jatkuu elinvoimaisena kehittyneissä länsimaissakin. Valtion väkivalta-monopoli moderneissa yhteiskunnissa on vain teoreettisesti olemassa. Edelleenkin monet ihmiset valitsevat jopa tietoisesti elämän ja elämäntavan valtiollisen oikeuden ulkopuolella, eivät kuitenkaan oikeuden ulkopuolella. Tärkeää on myös havaita, miten omankädenoikeuden kautta toimeenpantu oikeus toimii samalla tavalla kuin virallinenkin sosiaalinen kontrolli: se pyrkii "yleisestäään vaikutukseen", toimimaan uhkana ja ehkäisemään "rikoksia" jatkossa. Väkivallan vaihtelua voidaan selittää rässä sosiaalisen ja kulttuurisen eroilla: "kunnian kulttuurissa" pienehkökin loukkaus saa aikaan "biologisia ryöpsähdyksiä".

Avioero- ja huoltajuuskiistat ovat tyypillinen esimerkki tilanteista, joissa koetaan sellaisia tunnetiloja ja joissa on jääty valtiollisen oikeuden ulkopuolelle. Omien oikeuksien ja oman identiteetin palauttaminen edellyttää westermarckilaisen kostavan paheksumisen, retribuution toteuttamista. Pahuus on hyvitetävä, se on "maksettava".

JALKAPALLOA, SEKSIÄ JA VÄKIVALTAA

On myös olemassa hieman toisenlainen väkivalta-ilmiö, jonka ymmärtämisessä sama virhe – vain tekijöiden taustojen pohtiminen – on ollut valitsevana vuosikymmeniä. Tämä ilmiö on jalkapalloväkivalta ja -huliganismi.⁵ Taustoilla toki on merkitystä. Näyttäisi esimerkiksi kiistattomalta, että ilmiö on eri puolilla maailmaa korostetusti työväenluokkaisten nuorten miesten toimintaa. Eri tutkimuksissa prosenttilukujen vaihteluväli on ollut noin 65–80 prosenttia. Mutta esimerkiksi työttömyyden ja ilmiön välistä yhteyttä ei näytä löytyvän. Vasta viime vuosina on alettu suoraan ja kirjaimellisesti kysyä itse jalkapalloväkivaltaan osallistuneilta, mihin he toiminnallaan pyrkivät, mitä he tuntevat jne. Esiin nousevia sanoja ovat mm. "jännitys", "vaara", "kiihko", "sek-

⁴New Yorkissa tutkittiin 112 lapsiin kohdistunutta henkirikosta. Tekijät olivat pääasiassa lasten vanhempia (erityisesti äitejä) ja teot olivat tavanomaisen kurinpidon "laajentuneita" versioita (potkiminen, lyöminen).

⁵Ilmiön määrittäminen ja rajaaminen on tärkeää. Tässä sitä ei kuitenkaan tehdä.

suaalinen kiihottuminen”. Kysymys on usein tunteista, joissa väkivallan harjoittaminen aiheuttaa suurta mielihyvää sen tekijöille. Joidenkin väkivaltaa harjoittavien mielestä se on jopa miellyttävämpää kuin seksi. Toimintaa kuvataan pakkomielteeksi ja riippuvuudeksi. Kysymys on miehiisyyden osoittamisesta, ”alueen puolustamisesta” taistelun avulla ja jännityksen tuottaman mielihyvän hakemisesta. Tappelu on huligaaneille keskeinen merkitysten hakemisen keino. Samalla saadaan statusta ja mielihyvää tuottavia tunne-elämyksiä.

Tämäkin väkivalta voidaan luokitella mielestäni moraaliseksi tai moralistiseksi väkivallaksi. Nyt vain se ”paha”, jota rangaistaan, on laajempi joukko kuin vain joku yksilö, joka on rikkonut oikeudenmukaisuutta vastaan. Aiemmissa heimo-yhteisöissä rankaisu voitiin kohdistaa koko sukuun tai jopa heimoon; samoin on nyt. ”Pahuutta” voivat edustaa vastapuolen joukkueen fanit, ulkomaiset fanit tai virkavallan edustajat. Englannissa on ollut tilanteita, joissa tiedotusvälineiden mukaan televisoidun maottelun jälkeen ei ole ollut lainkaan huliganismia. Kuitenkin myöhemmin on käynyt ilmi, että suurilla alueilla on lähes kaikkia saksalaisvalmisteisia autoja rikottu tai ne on kokonaan tuhottu. Jos vihollista ei ole, se löydetään. Jotkut tutkijat (esim. Dunning 2000) ovat sitä mieltä, että usein viranomais-toimenpiteet ja tiedotusvälineiden toiminta ovat

vahvistaneet ilmiötä ja lisänneet väkivaltaa päinvastoin kuin on ollut tarkoitus.⁶

Kysymys on uusheimolaisuudesta. Heimoa ei ole ilman vihollisheimoa ja siihen kohdistettua väkivaltaa. Judith Harris (2000) on kirjassaan ”Kasvatuksen myytti” kuvannut hyvin niitä sosiaalipsykologian klassisia tutkimuksia, joissa osoitetaan, miten poikien ”heimoutuminen” tapahtuu varmasti kuin luonnonlaki ja miten ”vihollisen” määrittelyyn lähdetään pienistäkin vihjeistä. Kuuluisin ja merkittävin on Robbers Cave’n koe. Kuka meillä on tämän heimoutumisen opettanut?⁷

STATUKSEN SAAMINEN JA SEN PITÄMINEN

Seksi on yhteydessä statukseen niin meillä kuin muillakin kädellisillä. Tähän liittyy tarina poliittisesta historiasta, joka muistikuvani mukaan meni seuraavasti. Kun Kiinan silloinen johtaja puhemies Mao Zedong ja Yhdysvaltain ulkoministeri Henry Kissinger olivat päättämässä ensimmäistä neuvotteluaan myönteisissä tunnelmissa, Mao kysyi Kissingeriltä, miksi tällä on niin hyvä menestys naismaailmassa. Tähän Kissinger vastasi, että ”valta on parasta lemменjuomaa, kuten puhemies hyvin itse tietää”. Status ei tietenkään aina merkitse poliittista, hallinnollista tai taloudellista valtaa, se voi merkitä hyvinkin pieniä arkipäiväisiä asioita. Joskus suuri julkisuus (rock-tähti, murhamies) tuo statusta ja varmaan myös lisää seksin saamisen mahdollisuuksia. Status on myös kontekstisidonnaista: joissakin sosiaalisissa tilanteissa ja kuvioissa meillä voi olla dominanssia, toisissa taas ei. Statuksen kannalta ystävät ja ihmissuhteet ovat tärkeitä.

Robert Wright (1995) on tuonut esiin mielenkiintoisen kehityssuunnan, jolla voi olla merkitystä, kun pohditaan väkivallan määrää moderneissa yhteiskunnissa. Moniaviainen (monivaimoinen) yhteiskunta, jossa suuri joukko alemman statuksen, mm. alemman tulotason, omaavia miehiä jää kokonaan ilman aviopuolisoa tai kumppania sen vuoksi, että statusta omaavilla miehillä on mahdollisuus useisiin nuoriin vaimoihin, ei varmaankaan ole mikään tavoiteltava yhteiskuntamalli. Tähän voi vastata, että emmehän me elä sellaisessa. Entä jos elämmekin? Wrightin mukaan modernit länsimaiset yhteiskunnat ovat jo pitkään siirtyneet institutionaalista monogamiasta, yksiavioisuudesta, sarjamo-

⁶Heizelin stadionilla tapahtuneen tragedian jälkitunneissa Ison-Britannian silloinen pääministeri Margaret Thatcher kysyi Englannin jalkapalloliiton johtomiehiltä, ovatko katsojat välttämätön elementti jalkapallo-otteluissa.

⁷Vielä minun lapsuudessani järjestettiin organisoituja ”sotia” kaupunginosien poikajoukkioiden välillä. Asiaan kuuluivat haasteen perille viejät, jotka myös sopivat päivämäärän ja kellonajan. Osallistujien ikä vaihteli lähes aikuisista miehistä alle kouluikäisiin lapsiin. Aseet olivat vaarallisia: linkoja, ritsoja, kiviä, keppejä. Sodat loppuivat, kun eräältä pojalta irtosi lähes puolet päänahasta. Väkivallalla on valitettavasti yhteytensä heimoutumiseen. Mooseksen antama käsky ”Älä tapa!” koskee sekin vain omaa heimoa, mikä toiseikka usein unohdetaan. Tuoreeltaan käskyn antamisen jälkeen Joosualla ei ollut mitään vaikeuksia suorittaa joukkoteurastusta (myös naiset ja lapset) useissa alueen kaupungeissa. Ohje tähän tuli suoraan Jumalalta: ”Julistakaa nämä kaupungit Herralle kuuluvaksi uhriksi ja hävittääkää ne ja niiden asukkaat, heettiläiset, amoriläiset, kanaaniläiset, perissiläiset, hivviläiset ja jebusialäiset, niin kuin Herra, teidän Jumalanne, on teitä käskennyt.”

nogaamiseen yhteiskuntaan, joka on faktisesti moniavioinen. Korkean statuksen omaavilla ihmisuroksilla on elämänsä aikana mahdollisuus useita kertoja olla parisuhteessa, jopa avioliitossa nuorten, hedelmällisten ihmisnaaraiden kanssa. Ei liene vaikeaa hetkessä luetella useita tällaisia julkisstatuksen omaavia henkilöitä kotimaastamme. Wrightin mukaan tästä seuraa dominovaikutus: nuorten naisten saatavuus vähenee, kun mennään alaspäin sosiaalisessa hierarkiassa. Naisen hedelmällisyys kestää noin 25 vuotta. Jos jotkut miehet hallitsevat tällaista aikaa yli 25 vuotta, joidenkin on tyydyttävä paljon vähempään, jotkut jäävät kokonaan ilman. Olemme huomauttamme siirtyneet käytännössä monivaimoisuuteen. Samaan aikaan kasvaa niiden miesten joukko, joiden on hyvin vaikeaa hankkia parisuhteita tai pitää niitä yllä pidempään. Wrightin mukaan tässä luodaan väkivallan ja rikollisuuden kasvualustaa.

Vaikka paluuta viktoriaaniseen avioliittomoraaliin (joka oli myös kaksinaismoraalinen) ei ole, niin silti Wright näkee pysyvien parisuhteiden ja avioliittojen puolustamisen tärkeäksi muustakin kuin perinteisestä konservatiivisesta näkökulmasta. Helena Cronin ja Oliver Curry (2000) ovat viitanneet siihen, miten muun muassa työttömyys oleellisella tavalla alentaa miehen statusta ja lisää avioeron riskiä (nainen lähtee). Tähän liittyy eräänlainen sosiaalipoliittinen paradoksi: pitkälle koulutetut, taloudellisesti hyvin toimeentulevat naiset haluavat itselleen vielä koulutetumpia, vielä paremmin toimeentulevia miehiä.

Kumppani, vaikka ei aina niin häävikään, on statuksen kannalta iso asia. Sen menettäminen on sitten vakava juttu. Kriminologian teoriakeskustelun näkökulmasta voisimme puhua ”sosiaalisen pääoman” suuresta merkityksestä. Tätä pääomaa rakastetaan useimmin enemmän kuin aineellista pääomaa. Tällä teoreettisella käsitteellä on yhteytensä mertonilaiseen anomiaan, jossa sosiaalisen pääoman negatiiviset muutokset törmäävät tavoitteisiin, arvoihin ja kunniakäsityksiin.⁸

Sosiaaliseen pääomaan liittyy yksi ajankohtainen käytännön keskustelukysymys, jossa kiteytyy asiaan liittyviä vaikeita ongelmia. Lähestymis-

kieltoa säätelevään lakiin ollaan Suomessa teke-mässä täydennystä, jonka mukaan väkivaltaa harjoittava henkilö voidaan häätää myös asunnostaan ja kodistaan. Sinänsä selvää, joltainhan tarvis tehdä, ja kun muu ei auta niin —. Mutta ongelma on nyt siinä, että kukaan ei tiedä, mitä sitten tapahtuu, kun häätö on toimeenpanttu. Olen kuullut ja lukenut, miten asiaa ajavat ja valmistelevat tahot korostavat, että ”hädettyä miestä ei tietenkään jäterä yksin, hänestä huolehtivat muut sosiaaliviranomaiset”. Kukaan vähänkään maamme sosiaalishistoriaa lukenut ei usko tähän. Monet perheväkivallan parissa työskentelevät pelkäävät, että pelkkä eksklusiivinen, poissulkeva toimintalinja ei vähennä väkivaltaa, vaan johtaa vakavien väkivaltatapauksen, jopa henkirikosten kasvuun. Historia on kyllä osoittanut, ettei ihmisen statuksen alentaminen vähennä hänen väkivaltaisuuttaan. Yksinäisen, asunnottoman, avioeron kokeneen, lasten huoltajuuden menettäneen miehen sosiaalinen pääoma on aika vähissä. Kirjailija Hannu Raittila viittasi samaan asian pakinas- saan näin (HS 1.11.2000):

”Naisten etenemisen tiellä on miesvallan lasikatto. Sama katto on useimpien miesten tiellä. Miehillä on lasikatto päänsä päällä, mutta myös lasilattia jalkojensa alla. Kun mies putoaa, ei vastassa ole turvakoteja tai kriisiryhmiä, ainoastaan liekkihotelli ja Ilkka Taipale.”

KYSYMYS ON VAIN KULTTUURISTA?

Kaikki eivät usko biologisen ja sosiaalisen vuoro- vaikutukseen. He eivät myöskään usko, että moraalisuuteen liittyvät tunteemme ja tunnetilamme olisivat evoluution kautta meihin tulleet. Maskuliinisuutta ei ole, meidät kasvatetaan siihen. Uudessa kirjassaan Arto Jokinen kirjoittaa (2000):

”Male eli urosväkivalta viittaa käsitykseen miesten väkivaltaisuuden biologisesta perustasta tai käsitykseen, että olisi olemassa erityinen miehin väkivallan muoto, jolla on biologis-fysiologis-evolutionaarinen tausta. Sanoudun jyrkästi irti käsityksistä, että miesten taipumus käyttää väkivaltaa johtuu ratkaisevasti testosteronista, geeneistä, kromosomeista, aivoista, evoluutiosta, lihasmassasta, ulkoisista tai sisäisistä sukuelimistä tai mistään vastaavasta —.

Tästä väkivallan pelosta ja miesten keskinäisistä epävarmuudesta ei yleensä puhuta, mutta siihen varustaudutaan (ja siten uusinnetaan) miesten homososiaalis-

⁸Mm. John Hagan ja Bill McCarthy (1997) ovat käyttäneet sosiaalisen pääoman käsitettä tutkiessaan asunnottomien nuorten elämää ja rikoksia Torontossa ja Vancouverissa.

sa liittymässä: jengeissä, kaljabaarien äijäkerhoissa, kabinettien valtaklikeissa, saunasakeissa ja muissa hyvä veli -kerhoissa ja klubeissa. Heteromiesten homososiaaliset liittymät edustavat miehisen etuoikeuden alakulttuuria, jossa patriarkaalista valtaa uusinnetaan. Mutta mieskerhoista miehet myös löytävät turvaa toisistaan toisia miehiä ja mieskerhoja vastaan. Homososiaaliisiin liittymiin voi liittyä aitoa, läheistä ystävyystä, mutta ei välttämättä —.

Miesten väkivaltaan ja kilpailuun aina valmis -asenne ilmenee verbaalisesta loukkaamisesta jalkakäytävällä päin kävelemiseen ja etuiluun jonossa. Se on tönimistä ruuhkassa ja vähemmistöjen pilkkaamista. 'Minä ensin, muut sitte, perkele' -asenne johtaa liikenneonnettomuuksien ja henkilöväkivallan lisäksi joukkopahoinpitelyihin ja jengisotiin sekä organisoituneena ihmisryhmien, kansojen ja valtioiden välisiin ns. etnisiin puhdistuksiin, vainoihin ja sotiin."

Vain rutto, suurtulvat ja heinäsiirkat puuttuvat rästä syntilistasta. Väkivalta ei Jokisen mukaan johdu siten aivoista (sic!) tai evoluutiosta, vaan opimme siihen liittyvän toimintamallin homososiaalisissa ryhmissä. Tässä analyysissä heteroseksuaalisuuskkin haikahtaa poikkeavuudelta, jota tulisi paheksua, ehkä siitä tulisi jopa rangaista. Hän ei kuitenkaan kerro, kuka oli ihmisen evoluutiossa se henkilö, joka perusti ensimmäisen homososiaalisen liittymän ja alkoi kasvattaa muita miehiä maskuliiniseen ja patriarkaaliseen väkivaltakulttuuriin ja jonossa etuilemiseen. Mehän tiedämme, että se oli Kain, vaikka emme tiedäkään, keitä muita tuohon ensimmäiseen homososiaaliseen klubiin kuului. Kuten on sanottu, osa yhteiskuntatieteiden edustajista ei vielä uskalla katsoa "Galilein putkeen". Luonnontieteet ovat heille edelleenkin suuri mörkö.

Dogmaattinen ajattelu, jonka mukaan biologista sukupuolta ei ole, vaan se (gender) tuotetaan sosiaalisesti, on jo johtanut monenlaisiin, vaarallisiin ja mielettömiin kehityssuuntiin. Esimerkkinä meillä on normaali 1960-luvulla syntynyt poikavauva Bruce, jonka penis tuhoutuu vahingossa pienessä leikkauksessa. Näyttämölle ilmaantuu psykoanalyttisesti suuntautunut tohtori John Money, joka ilmoittaa, että vauvat ovat sukupuoleltaan neutraaleja, ja niinpä lapsesta tehdään Brenda, kivekset poistetaan ja hänelle tehdään leikkauksella vagina ja häntä ryhdytään kasvattamaan kuin tyttöä. Vuosia tiedepiirit, yhteiskuntatieteilijät etunenässä, uskoivat, että koe onnistui ja osoitti, miten sukupuoli on todellakin

vain kulttuurinen konstruktio. Viimein joku selvittää asiaa tarkemmin ja käy ilmi, että asioiden todellinen laita on salattu: lapsi oli jatkuvasti tyytymätön itseensä ja sukupuoleensa, hän ei halunnut koskaan leikkiä nukeilla. 1990-luvun alussa hänet löydetään 32-vuotiaana David-nimisenä teurastamotyöntekijänä, ja hän elää naisen kanssa avioliitossa ja on adoptoinut kolme lasta.

Monet amerikkalaiset kirjoittajat (ks. Colapinto & al. 2000) ovat huolissaan siitä, miten sikkäläisessä koulumaailmassa on laajasti leviämässä ilman kritiikkiä muoti, jossa poikia kasvatetaan kuin he olisivat tyttöjä. Esimerkiksi poikaa rangaistiin, kun hän oli juossut välitunnilla (maskuliinisuus, poikamaisuus nähdään patologisuutena). Päiväkodissa poikia kuritettiin kolmen päivän poissaololla, kun he olivat käyttäneet sormiaan kuvaamaan asetta rosvoleikissä. Opettaja ja rehtori kielsivät toisluokkalaista Alexia järjestämästä synttäreitä, kun hän oli kutsunut vain poikia.

Mielestäni tärkeää on nyt miettiä sitä, kumpi näkökulma on tosiasiaa optimistisempi itse väkivallan vähentämisen kannalta. Jos miehinen kasvatus on ollut näin tehokasta ja saa näin panssaroituja tuloksia aikaan, siihen vaikuttaminen tuntuu ylivoimaiselta tehtävältä. Tuskin siitä huomenna opimme pois. Kulttuurideterminismi on sekin determinismia ja vähintään yhtä väärin, kuin usko sellaiseen geneettiseen determinismiin, jossa perimä määräisi kaiken.⁹ Se usein johtaa näkemykseen, jossa ympäristövaikutuksen tyrannia hyväksytään annettuna: "Jos isäsi oli väkivaltainen tai hyväksikäyttäjä, sinustakin tulee hänen vaikutuksestaan väistämättä sellainen!"¹⁰ Kuitenkin niin maskuliinisen kuin feminiinisen väkivallan määrissä tapahtuu suuria vaihteluita ilman, että maskuliininen kasvatus tai patriarkaalinen valta mihinkään häviää (vrt. Laine 2000). Asetan tämänkin vuoksi toivoni biososiaalisen ajattelun kehittymiseen. Sillä luonto voi olla mukautuvampi kuin "kasvatus".

⁹Silloinkin kun jokin ihmisen ominaisuus näyttäisi selkeästi olevan geeneissä, kuten esimerkiksi luki-häiriöiden kohdalla, itse ongelmaan voidaan vaikuttaa ja henkilöitä auttaa. Geneettisen taustan ymmärtäminen ei johda fatalismiin. Mutta syyllistämistä ja leimaamista se on vähentänyt.

¹⁰Ympäristödeterminismin ääriesimerkki on tietenkin Stalinin Neuvostoliitto. Suuromistajien ja kullakkien lapsetkin tuli tuhota, koska he olivat eläneet "väärässä" kulttuurissa.

KIRJALLISUUS

Black, Donald: *The Social Structure of Right and Wrong*: Revised edition. San Diego: Academic Press, 1998

Colapinto, John & Hoff Sommers, Christina & Sullivan, Andrew: *Mother Nature Strikes Back! Independent Women's Forum. The Womens Quarterly*, Summer 2000. Internet: <http://www.iwf.org/pubs/twq/Summer2000k.shtml>

Cronin, Helena & Curry, Oliver: *The Evolved Family*, January 2000. Internet: <http://cpnss.lse.ac.uk/darwin/family.htm>

Daly, Martin & Wilson, Margo: *Darwinism and the Roots of Machismo. Scientific American Presents* 10 (1999): 2, 8–14

Dunning, Eric: *Towards a Sociological Understanding of Football Hooliganism as a World Phenomenon. European Journal on Criminal Policy and Research* 8 (2000): 2, 141–162

Ellis, Lee & Walsh, Anthony: *Criminology: A Global Perspective*. Needham Heights: Allyn & Bacon, 2000

Hagan, John & McCarthy, Bill: *Mean Streets: Youth Crime and Homelessness*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997

Harris, Judith Rich: *Kasvatuksen myytti*. Helsinki: Art House, 2000

Jokinen, Arto: *Panssaroitu maskuliinisuus: Mies, väkivalta ja kulttuuri*. Vammala: Tampere University Press, 2000

Katz, Jack: *Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*. New York: Basic Books, Inc., 1988

Kimura, Doreen: *Sex differences in the Brain. Scientific American Presents* 10 (1999): 2, 26–31

Laine, Matti: *Tappamisen moraali. Yhteiskuntapolitiikka* 65 (2000): 3, 255–267

Nisbett, Richard E. & Cohen, Dov: *Men, Honor and Murder. Scientific American Presents* 10 (1999): 2, 16–19

Ridley, Matt: *Perimä – ihmisen historia 23 kappaleessa*. Helsinki: Art House Oy, 2000

Wilson, Edward O.: *Consilience: The Unity of Knowledge*. London: Abacus, 1998

Wright, Robert: *The Moral Animal: Evolutionary Psychology and Everyday Life*. New York: Vintage Books, 1995

Ylikangas, Heikki: *Aikansa rikos – historiallisen kehityksen valaisijana*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 2000.